

Arazaly şahyryň goşgulary

Category: Edebi makalalar, Goşgular, Kitapcy

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Arazaly şahyryň goşgulary ARAZALY ŞAHYRYŇ GOŞGULARY

1938-nji ýylda Gulmaç oba Sowetine garaşly Çalsuw diýen obada birinji klasa okuwa bardym. Şol ýyllar NKWD-niň höküm sürýän ýyllarydy. Adam bolanyň jany sal üstündedi. Aram-aram günäsiz bendeleriň elini arkasyna sarap, at öňüne salyp, Gazanjykdaky türmä basardylar. Soň ýalan töhmet ýüklenip, it ýenjen ýaly ýenjerdiler, nähak günäni boýun aldyryp bilseler-ä, Sibirden gözlerini açdyrardylar. Bolmasa-da köne kärizleriň daşyna egele edip, ajal okuny gaýgyрман sepelärdiler.

Şeýle hasratly ýyllarda-da ýaş yetginjeklerdir garrylar Arazaly şahyryň goşgularyny ogryn-dogryn ýatdan aýdardylar. Onuň Küren dagynyň jülgelerindäki Kesearkaçdaky obalara giňden ýaýran şygrylaryny häzir-bu güne çenli ýatdan aýdyp bilýän adamlar gyt däl. Şeýle adamlaryň biri-de Gazanjyk etrabyň Gulmaç obasynda ýaşaýan Şyhy Teke ogludyr. Şyhy aga Arazaly şahyr bilen köp ýyllar tirkeşen adam.

Golaýda onuň ýanyna baryp, ol şahyr barada gürrüň bermegini soradym. Ol ilki şahyryň gadyrdan, pälwan adam bolandygyny gürrüň berdi. «Arazaly şahyr çynar ýaly, gerdeneri kebezläp duran, gapak döşli, örän görmegeý adamdy. Egninde köplenç, salyr gyrmyzy donly, başynda belli buhary telpegi bolardy. Kimdir biri özüne ýa-da birine goşgy goşdurmak islese, duran ýerinde goşgy goşardy. Hat-sowady ýokdy. Ýüzüniň ugruna aýdýan goşgularyny üç-dört gezek eşitsek besdir. Dessine ýat tutardy. Dilden-dile, agyzdan-agza geçerdi. Hemme ýerde onuň goşgulary aýdylardy. O döwürdäki adamlaryň ýady sakyz ýalydy. Ind-ä, näme, düýnki iýen-içeniň-de ýada gelenok».

Il-günümiň söýgüli şahyrynyň goşgularyny eşidesim gelip, gorjanyp oturşyma gürrüňini bölmeli boldum.

– Şyhy aga, maňa gürrüň-de gerek weli, esasan, Arazaly şahyryň goşgularyna muşdak. Ýadyňa düşenini sen aýtsaň, menem ýazyp alsam, il-güne gaýtaryp bersek, bendilikde wagşylaryň elinsen

hata bolan, il söýgüsini gazanan şahyryň ruhy tirseğine galardy – diýdim.

Agyr kesele uçran ýaşuly tirseğine daýandy-da, setirme-setir ýazdyryp ugrady. Şyhy aganyň dilinden ýazan goşgymy ulus-ilime aýan edeýin.

GALDY

Gam çekermen garyp göwnüm galyňça,
Meýdanda şat bolan günlerim galdy.
Sadylla men tä habarym alynça,
Buhar telpek, gyrmyz donlarym galdy.

Hoşlaşyp ugradym düýä münemde,
Kysmata kaýyl men dünýä inemde,
Haýry ýokdur her niçiksi ýanamda,
Kürenläp oturan illerim galdy.

Kamera basdylar, dar bolýar jaýy,
Biz görmedik täze dogan gün-aýy,
Garyba zowal ýok, ýek görer baýy,
Bedew atym, ownuk mallarym galdy.

Ýanymyz çüýredi tamynda ýata,
Hal galmady iki wagt pal ata,
Gyzylbaýyrdadyr Gaýtarmyş ata,
Mekanyň, mesgenim, illerim galdy.

Şyhy aganyň ildeşlerimiziň söýgüli şahyry barasynda köpräk aýdasy, ýatlasy gelýärdi. Sähelçe demini dürsedi. Gürrüňi Arazaly şahyryň atasyndan başlady: «Tekedurdy Özbek ogly sowet häkimiýetiniň ilkinji ýyllarynda döwleti berkitmäge aktiw gatnaşypdy. Gazanjyk raýonynda dürli wezipelerde işledi. Ispolkomyň başlygy boldy. Şol döwürde Jüneyit han ýek görülýän adamlaryň biridi. Biziň ildeşlerimiz-ä ony aşa gowy görerdiler. Ylaýta-da baýlar, näme sorasalar bererdiler. Weli kakaň (belli baý) owadan al sakar aty bardy. Ony toýa-tomaşa diňe özi münardi. Jüneyit han iki sany alaşa iberip: «Weli baý aty maňa bersin» diýip sargyt edende, şol aty berip goýberdi.

0 wagtlar bedewleri adamlar öz başyna deňärdiler.

Şol döwürde Jüneyit han Eýrana geçjek maksady bilen, Ortaguýuda goş basyp ýatypdyr. Alamat gurakçylyk boldy. Mallar açlykdan gyrlyp başlanda, bütin Kesearkaçda ýaşaýanlar üýşüp-üýşüp arza ýazdylar. «Guma malymyzy çykarmaga çekinýäris. Jüneyit han bilen ýaraşyk baglaşylsa gowy boljak» diýip arzalarda görkezildi. 1927-nji ýylyň güýzü de Gaýgysyz Atabaýew üç adaman ybarat komissiýa düzüp, Jüneyit hana maslahat iberdi. Olar: «Ýomut iliniň belli ulama ahuny – Arazguly ahunyň ogly, Türkmenistanyň saglygy saklaýyş ministriniň orunbasary Baýramjan Ahunow, Türkmenistan Ýokary Sowetiniň işgäri Molla Puri Abamow, Gazanjyk raýispolkomynyň başlygy Tekedurdy Özbekowdy (Türkmenistanyň Döwlet arhiwindäki materiallarda bar -T.Ü.)

Jüneyit han diňe Tekedurdy agany kabul edip: «Egee men ýaraşyk etsem, döwlet maňa ýer bölüp berip, şol ýerde ýaşamaga mümkinçilik döredermi?» diýen meseläni goýupdyr. Şonda Tekedurdy aga: «Men ony wada berip biljek däl» diýipdir. Jüneyit han ondan razy bolup: «Sen ýalan wadalar bermediň, saňa göwnüm bitdi» diýipdir. Jüneyit han ýaraşyk wada bermän, ony yzyna ugradypdyr. Tekedurdy aga özüniň gepleşigini bolşy-bolşy ýaly aýdypdyr. Şonda käbir adamlar oňa bigüman bolup: «Han Jüneyit bilen ýaraşyk barada gepleşmändir; ters gürrüň geçiripdir» diýip, töhmet ýükläpdirler. Tussag edipdirler. Şondan soň Tekedurdy agadan derek bolmady. Ony «halk duşmany» diýip atypdyrlar diýen gürrüň-de döredi.

1931-nji ýylda Arazaly şahyry: «Basmaçylyga gatnaşan, halk duşmanynyň ogly» diýip, Gazanjyk raýonynyň Öýleguşluk diýen obasynda jemu ýigrimi bir adam edip tutdular. Gazanjyga ugratdylar. Arazaly şahyryň elini arkasyna daňyp, aýagyny erkegiň biline sarap, alyp gitdiler. Zenanlaryňdyr oglan-uşaklaryň agy sesinden durar ýaly bolmady. Muny şahyryň:

*Hoşlaşyp ugradym düýä münemde,
Kysmata kaýyl men dünýä inemde,
Haýry ýokdur her niçiksi ýanamda,
Küreňläp oturan illerim galdy –*

diýen setirleri-de tassyklaýar.

Şyhy aga ýoňsuz wagt maňlaýyna goluny goýup gyşardy. Onuň juwan ýyllarda tirkeşen höwrüni içinden ýatlaýandygy mese-mälim duýulýardy. Ýene tirsegine daýandym

– Arazaly şahyr bilen obadaşlary Şyhmämmedi, Babagulyny, Gurtgeldini, Ýegengeldini, Annagurbany (Atowy), Annagylyjy, Annagylyjyň ogly Oraznepesi tutup alyp gitdiler.

1932-nji ýylyň gurban aýydy. Dädem (Teke gyzyl-belli pälwan) bilen Arazaly şahyr Aşgabadynyň türmesinde saklanýar diýip habar geldi. Özbek kaka (Tekedurdynyň dädesiniň ady dakylan) bilen Aşgabatdaky şol türmä bardyk. Hudaý tarapyn, penjireleriň eteginde olary gözläp aýlanyşyp ýörkäk: «Atam, Şyhy!» diýen ses eşidildi. Birden bir galyň depder patlap ýanymyza düşdi. Derrew gizledik.

Arazaly şahyr şol depderi daýysy Gurban molla Garajabaý ogluna gowşurmagy, ony köpeldip il-güne ýetirmegi sargady. Özbek kaka ikimiz şol türmäniň töwereginden aýrylyp bilemzokdyk. Hiç bolmasa garalaryny görüp, göz bilen hoşlaşsak-da, razydyk. Şol ýerde ýatdyk.

Ertesi dädami, Arazaly şahyry ýedi adam edip, daşy baş sany konwoýly türmeden çykardylar. Gollaryny arkalaryna geçiripdirler. Iki elleriniň başam barmaklaryny sim bilen mäkäm burup, atagzy bilen towlapdyrlar.

Şondan soň bulardan-da derek bolmady. Öz garajanyma şony görüp atamdan tamamy üzdüm. Sebäbi o döwürde atylýanlar az dälidi.

Dogrudanam, Gurban molla Arazaly şahyryň goşgularyny üýşmeleňlerde okap beripdir. Birnäçe sowatly adamlar ondan göçürip-de alypdyrlar. Muny segsen ýaşa ser uran, baýy mugallym, uruş we zähmet weterany, gazanjykly Dikje Gaýyp ogly häzirki günlerde köp ýerlerde açyk, arkaýyn gürrüň berýär. Şahyryň ýegre tanalýan deň-duşy Abdylla Weli ogly (merhum) şahyryň goşgularyny göçürip alan, ile ýaýradan adam.

Soňra Arazaly şahyryň sygyrlary hökümet tarapyndan indelip başlanýar. Goşgularyny bilýänlere türme garaşýardy. Gyzylarbadyň ilersindäki Düýeji dagynyň Çalsuw diýen obasynda Arazaly şahyryň goşgusynda atlandyrylýan Marym (hak ady Bagy) bilen goňşy bolup ýaşadyk. Ilki-ilkiler ol Arazaly şahyryň

goşgularyny okap bererdi, soň bes etdi. Arazaly şahyryň şygrylary ýere gömülipdir. Tussag edilmezinden öň, köp goşgularynyň bardygyny, halkyň arasynda giňden ýaýrandygyny bilýän adam köp. Eger Arazaly şahyryň goşgularyny ýygnap ile ýaýratsak, döwletli iş etdigimiz bolar.

Bu gadymy türkmen topragynyň goýnunda men diýen zehinli kişileriň telimsiniň ýaşap geçendigini bilýäris. Dana Magtymgulynyň: «Köp ýigitler gelip-geçdi jahandan, niýetine görä ykbal bolmady» diýşi ýaly, olaryň aglabasy öz döwründe ykbalyň aýy şarpygyny dadypdyrlar. Şeýle şahyrlar günbatar türkmenlerde-de kemlik edenok. Olardan Döwletmämmet Balgyzylyň, Baýram şahyryň, Aşyk Çaňlynyň, Taýly şahyryň, Baýly şahyryň mirasy öwrenildi. Mirasy öwrenilmedik şahyrlarda azlyk etjek däl. Olardan Arazaly, Mugta, Aman şahyry hem-de «Eneş», «Bagty han», «Keýki han» ýaly goşgulary aýdyma öwrülip, häli-şindi ýaňlanyp duran Gurban şahyry agzamak bolar.

Biziň gürrüňimiz Arazaly Tekedurdy ogly hakynda. Arazaly şahyr juwan ýyllarynda Aşgabadynyň türmesinde 6 aý saklanýar. Soň olar ýedi adam bolup, ganhorlaryň ellerinden pida bolýarlar. Onuň jesediniň nirede galandygy bu güne çenli näbelli bolup galýar. Arazaly şahyr şonda bary-ýogy 25 ýaşyň töwereginde bolmaly. Onuň ýalňyz-ýeke gyzy yzynda galýar. Arazaly şahyry gören gojalar häzir-de, şükür Hudaýa, aramyzda ýaşap ýörler. Olaryň gürrüň bermegine görä, Arazaly şahyr Küren dagynyň jülgelerinde, dag içiniň çeşmeli, guýuly ýerlerinde, Arkaçda, Magtymguly Pyragynyň yzy galan Gyzyldaýyrdada ýaşapdyr. Şu ýerlerde toý-tomaşa bolsa Arazaly şahyrsyz geçmändir. Şahyr uzyn boýly, syrdam, ak ýüzli, gelşikli kişi bolupdyr. Onuň owadan, ýyndam gyr aty toý dabaralarynda geçirilýän çapgyllarda öňüne at geçirmändir. Goşgularyny öz ukyby, talanty boýunça heňe sylp, aýdym edip aýdypdyr. Oňa käte bagşy-da diýer ekenler. Halaýyklar şahyryň goşgusyna gyzyklanyp, ürc edip ýat tutupdyrlar. Zehinli adamlar il arasynda gaýtalap-gaýtalap aýdypdyrlar.

Arazaly şahyryň zyndana düşmezinden öňki ýyllardaky şygrylarynyň adyny bilseler-de, ýek-ýarym setirini aýdyp

berseler-de, häzir birki bendini bilýänlere gabat gelmek kyn. Onuň «Han Taganbibi», «Ýel biläni», «Gyzylbaýyr» ýaly goşgularynyň bardygyna güwä geçýärler. Goşgynyň döreýşiniň-de sebäplerini ýatlaýarlar. Mysal üçin, baýyň gyzy Taganbibi başdaşyndan ir galýar. Olaryň obasyna Arazaly şahyr barýar. Ýaş gelin şahyra ýüzlenip: «Şahyr duran ýeriňde maňa goşgy goşsaň, bir halykly, howutly erkek bereýin» diýýär. Şahyr gelniň islegini ýerine ýetirip, «Han Taganbibi» diýen namasyny bagyş edýär.

Ýazgy galmansoň, hakdan içen şahyryň goşgulary ýiteňkirläp barypdyr. Şahyryň okan ýeri ýok. Aşgabadyň türmesinde goşan goşgulary kimdir biriniň eli bilen ýazylan galyň depderinde il-gününe aralaşýar. Giňden ýaýraýar. Goşgyny bilýänler 1937-1938-nji ýyllarda yzarlanýarlar. Käbiri howpdan gorkup ýyrtýar. Käbiri ýere gömýär. Arazaly şahyryň gamly goşgularynyň birnäçesi unudylyşypdyr.

Arazaly şahyryň goşgulary meni öňräkden bäri bendi edip gelýär. Ýaş bir çene ýetensoň, göwün diýen zatlaryňy edip bolanok. Şeýle-de bolsa, çendanlar ötüp-geçen belli-belli şahslar baradasyndaky lezzetli gürrüňleri diňlemek, ýazga geçirmek maksady bilen alys-ýakyndaky obalara, etraplara gidäýmäm bar. Nirä barsamam, Arazaly ýaly Hakdan içen şahyrlaryň edebi mirasyna dahylly goşgulary, bentkeri, setirleri eşiderin diýip inçe tama edýärim. Türkmen ýöne ýere: «Dama-dama köl bolar» diýmändir ahyry!

Golaýda maňa Arazaly şahyryň käbir goşgularyny ýazga geçirmek miýesser etdi. Klassyky formada ýazyla bu goşgularda şahyryň ýaşan döwrüniň keşbiniň ussatlyk bilen görkezilýändigine göz ýetirmek bolýar.

Sag-aman ýaşap ýörsem, gözlegi dowam etdirmekçi. Gojalan ýaşulularyň salgy bermegine görä, gum içlerinde, Okda, Çerkezlide, Gyzylbaýyrda, Eýranda Arazaly şahyryň goşgularyny bilýänler bolmalg. Şol ýerlere aýlansaň, maksadyňa ýetersiň diýýärler. «Umytly guş Käbä ýeter» diýipdirler.

Tatar ÜYŞMEKOW. Edebi makalalar